

ФАЛЬКЛОРНЫЯ ТРАДЫЦЫІ І МАСТАЦКАЕ НАПАЎНЕННЕ ВОБРАЗАЎ ВОДНАЙ СТЫХІІ Ў ПАЭЗІІ У. КАРАТКЕВІЧА

Паводле народных уяўленняў, вада з'яўляецца адной з асноўных касмічных стыхій, з якой пастаянна ўзаемадзейнічаюць і зямля, і паветра, і агонь. Менавіта з воднай стыхіяй звязваецца пачатак стварэння Сусвету (згодна з этыялагічнымі паданнямі, зямля была створана з пяску, узятага на дне першапачатковых водаў). Гэта ўвасабленне жаночага (нараджаючага) пачатку. Разам з тым вада асэнсоўвалася як грозная, разбуральная стыхія. «Можна сказаць, – сцвярджае Т. І. Шамякіна, – што ўся наша сучасная цывілізацыя – дзецішча вады, бо людзі з самых старажытных часоў сяліліся каля вады... Універсальная прыцягальнасць вады як архетыпічнага сімвала звязана з яе ачышчальнай сілай у спалучэнні з якасцю падтрымання жыцця» [7, 164]. Адсюль, відавочна, і павышаная ўвага Уладзіміра Караткевіча да гэтага вобраза.

У літаратуры часта называюць нашу Беларусь «сінявокай», падкрэсліваючы вялікую колькасць азёр на яе тэрыторыі. Караткевіч, калі пісаў пра радзіму, таксама не абыходзіў увагай яе «водныя рэсурсы». Але «азёрным краем» не абмяжоўваўся. У яго паэзіі вобраз вады значна шырэйшы: беручы за аснову маленькую кроплю, ён набліжаўся да акіяна.

У будзёным разуменні **кропля** – гэта самая малая колькасць чаго-небудзь, нават нейкая дробязь, нешта нязначнае. Аднак Караткевіч пэўным чынам пашырае гэта значэнне. У яго паэзіі кропля выступае не толькі як частка («Халодныя ад дожджыкаў вяргіні, / Халоднае ад кропляў дажджавых / Сумуе яблыка на голым дрэве...» [3, 12]), маленькая круглаватая часцінка вадкасці («І зрывае хлопчыку ружу / У вясёлкавых кроплях вады...» [3, 365]). І яблык, і ружа ў кроплях вады ўспрымаюцца зусім па-іншаму. Тая ж ружа ў руках хлопчыка не проста кветка – яна, пераліваючыся ўсімі колерамі вясёлкі, таксама живе, становіцца незвычайнай, набывае асабліваю прыгажосць.

У паэце кропля між тым канцэнтруе ў сабе сілу, нясе магчымасць выратавання: «Па-над шчыраю Шчарай, над шчодрою Шчарай, / Па-над плынню чырвонай і рыжсай травой / Плачуць чорныя цені на фоне пажару, / Моляць кані аб кроплі вады дажджавой» [3, 232].

Вобраз няшчаснай кані ў гэтым кантэксце ўжыты вельмі трапна, бо каму, як не ёй, атрымаўшай вечны праклён улетку канаць ад смагі, ведаць усю каштоўнасць рэдкай кроплі, «што хмарка, дажджом прашумеўшы ў лістоце, з нябёсаў часамі паіла для яе» (А. Куляшоў). Прага вады ў яе настолькі вялікая, што ўжо адна толькі кропля ўяўляецца як найвялікшае багацце, як сапраўднае шчасце. Дарэчы, вобраз кані падаецца Караткевічам неаднаразова – «мёртвае сэрца» яго лірычнага героя «кружляе з крыкам перадсмяротнай і ўсё ж бессмяротнай тугі / Над магіламі мёртвых багоў, над журботным спакоем зрынутых дрэў. / Над жывёламі кінутымі на раллі,

/ Над планетамі мёртвымі і гарадамі – / Бессмяротнаю каняй, што моліць аб кроплі вады» [3, 169]. Тут кропля вады – яшчэ і апошняя надзея. Яна абячае жыццё: «Божжа, дайлі нам цемру начную, / Божжа, дайлі нам хоць кроплю дажджу» [3, 157]. Як бачна, кропля для Караткевіча зусім не дробязь, а наадварот. Гэта нібы рэдкасць, якую патрэбна захоўваць, бо і яна можа знікнуць аднойчы.

Побач з вобразам кроплі ў творчасці У. Караткевіча выкарыстоўваецца і вобраз **расы**. Раса, паводле народных уяўленняў, сакралізавана і апаэтызавана як «раса – божая краса». Яна з'яўляецца ўвасабленнем «зямнога спору (здароўя, урадлівасці, прадуктыўнасці)» [1, 424]. З даўніх часоў яна была аб'ектам ушанавання і прадметам магічных практык, яе з'яўленне прыпісвалася дзеянням вышэйшых сіл. «У беларускім фальклоры раса можа фігурыраваць як “слёзы зямлі-маткі”, каторая плача, просячы ў Бога багатага ўраджаю, як “сок зямлі”, які сілкуе расліны, як “пот” зямлі, што выступае ад яе вялікай працы, ці проста як дар Бога, якім, калі няма дажджоў, наталяе смагу. Беларусы лічылі расу “божай вільгаццю”, што абмывае і ачышчае зямлю» [1, 424]. Уладзіміру Караткевічу, як нікому іншаму, было блізкім народнае светаўспрыманне. Як адзначала Л. І. Прашковіч, «творчым апірышчам паэта на шляху яго духоўнага самастаўлення і самавыяўлення, несумненна, сталі найлепшыя ўзоры нацыянальнага фальклору» [4, 82].

У вершах Караткевіча, як і ў фальклорных тэкстах, раса часта атаясамліваецца са слязьмі, якія таксама нясуць ачышчэнне і нават перараджэнне: «З дрэў спадала раса, як дзявочыя слёзы, / Высыхаючы з першай усмешкаю дня» [3, 64], «Сцякалі па струнах росы – / Слёзы душ, багоў і людзей» [3, 222], «А потым, каля старой хаты, / З сівінкаю на лістах / Сумуе хатняя ружа / У чыстых росах-слязах» [3, 330].

Раса ў творах пісьменніка заўсёды жыццядайная, яна сімвалізуе сабою мір і спакой: «І не будзе канца ні вясне, ні іскрыстай расе, ні каханню» [3, 275], «Што казаць пра майскае ранне, / Калі ў росах салоўка б'е?» [3, 259]. Амаль па-язычніцку ўспрымае лірычны герой У. Караткевіча асвечаны расою навакольны свет. Яна падаецца жывой і справядлівай: сцвярджае праўду, расіста мые след чалавечых ног у шатах лугавых траў, а яшчэ мае здольнасць спець, каб ва ўсёй гармоніі з рэальным светам і Сусветам увайсці ў свядомасць чытача.

Вельмі важная, нават асаблівая, роля ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча належыць вобразу **дажджу**.

Кажуць, дождж пасылае Бог на карысць людзям, але ніколі не можа дагадзіць усім, бо аднаму трэба дождж, а другому – надвор'е. Вось і атрымліваецца, што ў засуш кроплі дажджу ўспрымаюцца як найвялікшая ўзнагарода, а іншы раз – як нябесны праклён. Так, існуе вядомы міф пра патап, калі Бог пасылае на людзей працяглы дождж, які паступова залівае ўсю зямлю ў пакаранне за грахі. Калі вада сыходзіць, пачынаецца новае жыццё. Караткевіч па-свойму інтэрпрэтуе гэты міф у вершы «Патап»: «І дзень прыйшоў. І пацямнела сонца./ Распаўся час. І неба цёмным скруткам / Ўзвілося над зямлёй. І лінуў дождж, / Як быццам сто гадоў збірала неба /

Ваду дажджоў, азёр і рэчак ціхіх, / Ваду, што высалі вясёлкі з лужын, / Ваду пралітых чалавечых слёз, / Слёз горкіх маці, светлых слёз дзіцячых, / Крылавых слёз рабоў і брудных панскіх слёз...» [3, 336].

Кроплі дажджу, як і раса, Караткевічам атаясамліваюцца са слязьмі. Гэта значыць, што дажджавая вада не проста нейкая вадкасць, вільгаць, яна мае куды большую значнасць – сакральную. Якой бы ні была магутнай водная стихія, Караткевіч усё роўна верыць у тое, што чалавек мае сілы, каб перамагчы яе. Аднак здольны на гэта далёка не кожны.

Сапраўдным выпрабаваннем ва ўсе часы для чалавека і ўвогуле для ўсяго жывога была засуш: *«Сорак дзён абыходзяць дажджы паплавы і палеткі, / Сорак дзён, не змаўкаючы, вораг ля студні рыпіць, / Травы пудрацца пылам, і нікнуць бязвольныя кветкі, / Лісце дзюбу раскрыла, як галка, жадаючы піць»* [3, 77]. Без ежы чалавек можа пражыць цэлы месяц. А без вады? Без яе тэрмін скарачаецца да дзесяці дзён. Адсюль *«і адчай у вачах, і надрыўныя крыкі: “Дажджу!!!”»* [3, 77]. Аднак для лірычнага героя Караткевіча страшнай робіцца не толькі адсутнасць дажджу, але і засуш у чалавечым сэрцы, таму ён і гадае на рамонку: *«Прыйдзе дождж ці не прыйдзе на сэрца і ў нашы палі?»* [3, 79]. Дождж – своеасаблівая зброя, якую прырода абараняе нас альбо карае. Дождж можа быць *«ачышчальным»* [3, 142], а можа быць *«праклёнам зямлі»* [3, 296].

Асобна можна вылучыць эпітэты, якія выкарыстоўвае аўтар для стварэння вобраза дажджу: *«дожджык ціхі»*, *«споры дожджык»*, *«шэры дожджык»*, *«зімны дождж»*, *«сіберны дождж»*, *«сярэбраны цёплы дождж»*, *«дажджы залатыя»*, *«дожджык скупы»*, *«золкі дождж»*, *«дождж ачышчальны»*. Звычайна ў народзе дождж пры сонцы называюць *«сляпым»*, *«сонечным»*, *«цыганскім»*, *«свіным»*, *«заячым»* і інш. У Караткевіча ён, як *«царэўна плача»* (*«Дожджык – «царэўна плача», / Сонца ў кожнай слязе»* [3, 138]), становіцца залатым (*«Блішчаць дажджу віточкі залатыя, / Забытыя на голках тут і там»* [3, 33]). *«Сярэбраны цёплы дождж»* з’яўляецца сведчаннем працягу жыцця, шчасця. Пакутуючы ад кахання, герой звяртаецца да любай са словамі: *«Не забі мяне градам, дай вільгаць, жыццё і каханне, / Дай мне славіць цябе пад сярэбраным цёплым дажджом»* [3, 79]. У «Баладзе аб трыццаці першым сярэбраніку» дождж дапамагае біблейскаму Іудзе зразумець сутнасць сваёй здрады: *«Пад дажджом ачышчальным – сухі – ён адчуў, што загінуў»* [3, 142].

Яшчэ ў большай ступені сакральным аб’ектам у народным уяўленні, звязаным з культам вады, з’яўляецца **крыніца**. Крыніцы ўтвараюцца на месцы выхаду на паверхню падземных вод. Яны даюць пачатак азёрам ці рэкам. Да таго ж у Беларусі ў многіх месцах вядомы крыніцы, якія ўшаноўваюцца як святыя: лічыцца, што вада з іх дапамагае ад многіх хваробаў. У некаторых народных легендах расказваецца аб крыніцах з цудадзейнай, гаючай «жывою вадою».

Караткевіч таксама браў пад увагу іх лекавыя функцыі: *«Конь ступаў, нібы нёс паміраючым / Чашу з крынічнай вадой»* [3, 304], *«Елянецкая выспа, ты дай ім надзею, / Дай спакой. Напай крынічнай вадой»* [3, 60]. Аднак у

разуменні паэта вобраз крыніцы, у першую чаргу, сімвалізуе выток жыцця, пачатак усяго. Гэта сімвал чысціні, святасці, чалавечнасці: *«Ворагі хмарай смяротнай знішчыць ішлі. І тады / Наша зямля бараніла знямоглых сыноў: / Ё нетры яе адыходзілі храмы і гарады, / Білі крыніцы адтуль і даносіла водгук званоў»* [3, 251]. Прычым «слабенькія крыніцы» [3, 251] валодаюць вялікай сілай, якая ёсць і ў нашага народа: *«Будуць давеку крыніцы на гэтай зямлі, / Будзе давеку наш мужны і мудры, вялікі народ»* [3, 251].

Менавіта ў вершы «Надпіс на камені над крыніцай» аўтар па-свойму расказвае адну са шматлікіх легенд пра тое, як па невядомых прычынах пад вадой знікалі цэлыя вёскі і гарады. Аднак пры гэтым ён сцвярджае ідэю адвечнасці і несмяротнасці беларусаў як нацыі.

Такім чынам, вобраз крыніцы ў лірычнай прасторы паэта выкарыстоўваецца ў значэнні вытока духоўнасці, што ляжыць у аснове самога жыцця.

Агульнавядома, што **азёры** з'яўляюцца неад'емнай часткай нашай прыроды. І лірычны герой Караткевіча адчувае духоўную непарыўнасць, залежнасць, пародненасць свайго лёсу з гэтымі адмецінамі Боскае ласкі: *«Што сляпым? Нават мёртвым успомню высокія зоры, / Над ракою чырвонай і цёмнай палёт кажаноў, / Белы ветразь на сініх, на гордых, як мора, азёрах, / І бары-акіяны, і неба – разлівы ільноў»* [3, 136].

Часта з рэштак колішніх азёр утвараюцца **балоты**. Яны з'яўляюцца адной з найбольш тыповых адзнак беларускай прыроды, асабліва на Палессі. Нават кажуць, што лёгкія Еўропы схаваны на дне нашых палескіх балот. Таму вобраз балота займае важнае месца ў характарыстыцы этнічнай прасторы беларусаў. Але, у параўнанні з азёрамі, стаўленне да балот у народзе было іншым. Людзі адносіліся да такіх мясцін з перасцярогай і недаверам. Паводле міфалагічных уяўленняў беларусаў, стварэнне балот прыпісваецца чорту. Таму зразумела, чаму нярэдка яны асацыіруюцца з небяспекай: *«Восем вёрст ім патрэбна прайсці дрыгвою. / Летам ноч карацей, чым гівала спеў. / Шлях адзін: па пояс у твані злёнай. / Асака рэжа твар, як лязом мяча, / Па баках уздыхае дрыгва бяздонная. / Нават дзеці маўчаць. Нават дзеці маўчаць. / І дрыгва падпірае пад самыя грудзі, / Калі трапіцца нейкі дурны раўчук»* [3, 63].

Дарэчы, як сінонімы да слова «балота» аўтарам ужываюцца назоўнікі «дрыгва» і «твань» («Бацькава сэрца», «О каханне маё бясконцае» і інш.). Балота канцэнтруе ў сабе ўвесь жыццёвы негатыў. Існаванне чалавека напоўнена адмоўнай энэргіяй рэчаіснасці, таму герой Караткевіча ўвесь час знаходзіцца ў барацьбе са «штодзённай дрыгвой» [3, 164].

Важнейшую ролю ў абмалёўцы лірычнай прасторы паэта адыгрывае вобраз **ракі**. Згодна з міфалагічнымі ўяўленнямі нашых продкаў, «рэкі ўзніклі пасля патопу. Як пачала вада сыходзіць у адно месца, размыла зямлю і зрабіла рэкі. Дзе вада ў яме затрымалася, там стала возера. Рака – важны міфалагічны сімвал, элемент сакральнай тапаграфіі, можа быць сусветным шляхам. Сімвалічнае значэнне ракі – перашкода, небяспека, патап, уваход у падземнае гаспадарства. Пераправа праз раку – падзвіг, набыццё героем

новага статусу. Існуе багаты фальклорны матэрыял, які матывуе паходжанне ракі і яе функцыі як мяжы паміж рознымі часткамі Гэтага Свету» [5, 66]. Звычайна рачная вада лічылася чыстаю і святою.

Пільнае вока і ўражлівая душа паэта знаходзяць адметныя азначэнні для кожнай з рэк, што ўзгадваюцца ў яго творах: «*шчырая Шчара*», «*шчодрая Шчара*», «*сонная Няміга*», «*срэбная Лоша*», «*прыгажуня Ака*», «*гарачы Ганг*», «*Лянівая сястра Аршыца, / Што летам бруіцца памалу / Ё шырокі, як песня наша, / Магутны, сівы Дняпро*» [3, 19]. Дарэчы, трэба адзначыць, што для Караткевіча становіцца вельмі частым ужыванне ў дачыненні да вобраза Дняпра эпітэтаў «*шырокі*» і «*сівы*» (напрыклад, у паэме «Зямля дзядоў»), што пэўным чынам выдзяляе яго з шэрагу вобразаў іншых рэк, падкрэсліваючы такім чынам яго значнасць, старажытнасць і мудрасць.

Караткевіч меў нейкую дзіўную здольнасць адчуваць прыроду, заўважна рэагаваць на змены яе характару і стану. Часам нібы сама прырода дыктуе паэту ўдалыя азначэнні: «*дагарае сонца на весняй рацэ*» [3, 22], «*над ярамі, над парнай ракою імгла*» [3, 76], «*бэзавы спеў сірэнаў / У поўнай сонцам вадзе*» [3, 251].

У вершы «Сырцовыя цагліны» вобраз ракі выступае ў якасці сведкі гісторыі, сімвала памяці. Рака захавала на сотні гадоў дарагі адбітак ножкі маленькага сына дойліда, што ўзводзіў вежы замчышча: «*На паверхні счарнелай цагліны старой, / Што адмыла рака на свет, / Бачу я адбітак лапэтки малой, / След дзіцёнка, забыты след. / Дзевяцьсот разоў май ішоў па зямлі, / Разліваючы ў рэках сіль, / З тых часоў, як на замчышчы вежы ўзвялі / З гэтых самых адменных цаглін*» [3, 22].

Караткевіч гаворыць аб тым, што рэкам уласціва такая якасць, як памяць. Так, «*Нёман на захадзе помніць варожую кроў*» [3, 135], а Дняпро з'яўляецца сведкам усёй шматпакутнай беларускай гісторыі (паэма «Зямля бацькоў»). Ён таксама разам з «*лянівай сястрой Аршыцай*» [3, 19] можа расказаць пра юнацтва паэта («Орша»).

Як бачым, вобраз вады ў паэзіі У.Караткевіча з'яўляецца своеасаблівым сімвалам нашай краіны, сімвалам архетыпічнага.

Асобае месца ў жыцці і творчасці пісьменніка займала **мора**, якое доўгі час для яго было нечым далёкім і недасяжным. Яно захапляла і вабіла паэта: «*О, якое цёплае, цёплае, цёплае мора. / Як драбіцца ў ім сонца – Зевесаў распалены шчыт. / О, як добра руцэ на тваім перагрэтым і чорным, / На апырсканым кроплямі мора, салонным плячы*» [3, 197].

Мора выклікала ў рамантычнай душы паэта ледзь не дзіцячую радасць. Караткевіча прыцягвала магутнасць і непамерная сіла стыхіі. У народзе гавораць, што толькі птаства, якое лятае ў вырай, ведае, дзе пачатак і дзе канец мора. Так і Караткевіч падкрэслівае, што яно «*без дна, без канца, без краю*» [3, 101].

У кнізе «Міфалогія Беларусі» Т. І. Шамякіна адзначае: «Вада – эквівалент Хаосу. Акіян, мора застаюцца самастойнай сферай, заўсёды небяспечнай для чалавецтва.<...> У той жа час вада нараджае жыццё. Навука даводзіць, што жыццё сапраўды ўзнікла ў першапачатковым Акіяне» [6, 44].

У лірычнай прасторы Караткевіча-паэта вобраз **акіяна** таксама сімвалізуе сабою сілу, якая дае жыццё, але і можа яго адабраць. Ён для адных можа быць «чорным, чужым» [3, 72], а для другіх – «замяняць Радзіму», быць роднай, адзінай магчымай прасторай жыцця (верш «Цюляня»). Адчуўшы стыхію, паяднаўшыся з ёю душой, сам набываеш яе магутнасць: «*Акіян для малога пену пляце. / Той ляціць з гмаху на гмах: / Холад захоплены ў жываце, / Шчасце ў дзіцячых вачах. / І хочацца мне, як яму, да канца / Адчуць апёкаў нажы, / У хвалях халодных даваць нырца. / Жыць! / Жыць! / Жыць!*» [3, 190].

Такім чынам, як бачым, вобраз акіяна, у мастацкім разуменні У. Караткевіча, па-першае, выступае як сімвал жыцця, па-другое, усё ж такі застаецца самастойнай у адносінах да чалавека стыхіяй, якая ў той жа час значна мацнейшая за яго.

Зразумела, у залежнасці ад таго, як успрымаецца аўтарам тая альбо іншая праява жыцця, у якім ракурсе бачыцца паэтам рэальнасць, абіраецца і адпаведны выяўленчы арсенал, што дазваляе перадаць глыбіню думкі, выявіць пэўны настрой.

Па словах А. Вераб'я, «у Караткевіча быў свой адметны мастацкі свет. Ён ствараў творы баладнага плана і вершы жартоўныя, даваў канкрэтныя, дакладныя і яркія малюнкi навакольнага свету і выкарыстоўваў казачную, умоўна-фантастычную вобразнасць, узнаўляў самыя тонкія адценні душэўнага стану і поўніўся пантэістычнай еднасцю з прыродай <...>. Ягоныя творы вызначаюцца паэтычнай культурай, глыбінёй зместу, тэматычным багаццем і жанрава-стылёвай разнастайнасцю» [2, 3 – 38]. Вобразы і малюнкi паэзіі Караткевіча набываюць асаблівую пластычнасць, якая ствараецца дзякуючы ўвазе аўтара да паэтычнай дэталі, жывапіснай сакавітасці метафар. Пры гэтым Караткевіч умее дакладна перадаць рытмы быцця воднай стыхіі, яе дыханне, яе сілу і энергетыку, а дапамагае ў гэтым паэту арганічнае выкарыстанне такіх разнавіднасцей метафорыкі, як увасабленне і адухаўленне.

У аснове адухаўлення ляжаць анімістычныя ўяўленні старажытнага чалавека, які ўсе прадметы навакольнага свету надзяляў здольнасцю мысліць і адчуваць, таму гэты прыём такі часты ў вуснай народнай творчасці. Між тым Караткевіч таксама шырока выкарыстоўвае адухаўленне пры стварэнні «водных» вобразаў: «*Пабяжы на поўдзень, Дняпро-рака, / Панясі прывітанне з вадой*» [3, 49], «*Па баках уздыхае дрыгва бяздонная*» [3, 63], «*І за вечную цвёрдасць тваю мора вечнае данню вялікай / Сыпле дым скамянелы агата табе на далонь*» [3, 185], «*Мора цьмянае, мора шырокае, / Ціха хлюпае хлопчык-прыбой*» [3, 214].

Часам метафара перафразуецца ў параўнанне, якое таксама дапамагае зрабіць паэтычны малюнак па-мастацку дакладным, наглядным, жывапісным: «*Шырокі, як песня наша, / Магутны, сівы Дняпро*» [3, 19], «*З дрэў спадала раса, як дзявочыя слёзы, / Высыхаючы з першай усмешкаю дня*» [3, 87], «*Халадзе рака, як лязо мяча*» [3, 87], «*Белы ветразь на сініх, на гордых, як мора, азёрах*» [3, 136], «*Сіняя, быццам індзіга, вада, / Халодная, як апёк*» [3, 189].

Вобраз вады ў лірычнай прасторы паэта – адзін з дамінуючых. Па-першае, гэта абумоўлена «рэгіянальным падсвятленнем» [4, 86] паэзіі У. Караткевіча. Па-другое, вобраз вады выступае як сакральны, архетыпічны сімвал, праз які паэт выяўляе свае эстэтычныя і маральныя каштоўнасці, уласныя пачуцці і перажыванні, філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці. Вада для Караткевіча – вечная стыхія, таямніца Быцця, сімвал жыцця, неўміручасці, пачатак усяго існага.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько [і інш]; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006.
2. *Верабей, А.* Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць / А. Верабей. – 2-е выд., дапрац. і выпраўл. – Мінск: Беларуская навука, 2005.
3. *Караткевіч, У.* Збор твораў: У 8 т. / Уладзімір Караткевіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1987. – Т. 1: Вершы, паэмы.
4. *Прашковіч, Л. І.* «О які атрутны бяспамяцтва дым!..» (У. Караткевіч) / Па праву вечнасці: беларуская літаратура XIX – XX стагоддзяў у кантэксце часу і прасторы: зб. навук. арт. // уклад., рэдагаванне і прадмова Т. С. Нуждзіна. – Мінск: Лімарыус, 2009.
5. *Шамак, А. А.* Міфалогія беларусаў: вучэб. дапам. / А. А. Шамак. – Мінск: БДПУ, 2005.
6. *Шамякіна, Т. І.* Міфалогія Беларусі (нарысы) / Т. І. Шамякіна. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2000.
7. *Шамякіна, Т. І.* Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. – Мінск: БДУ, 2001.